

HERMANN VERONIKA

A HÁBORÚ ÁRA

A jobboldali populizmus popkulturális reprezentációja

1. Bevezetés: populizmus és nőellenesség

■ Isaiah Berlin eszmetörténész híres Hamupipőke-hasonlata szerint a populizmus olyan cipő, amelybe a herceg nem talál beleillő lábat. Az elmúlt évtized a nyugati világban – Európában és az Egyesült Államokban különösen – a populista politizálás és populista formációk jegyében telt. A világ egyre inkább átalakuló társadalmi terei, a technológiai, mediális és kulturális környezet állandó változásait, a cyberszorongást, a klímaszorongást, a felbomló társadalmi identitásokat, legújabbán pedig a koronavírus-járvány okozta társadalmi bizonytalanságokat a populista, gyakran a politikai szélsőjobb ideológiai pilléreire épülő politikai formációk saját hatalmuk kiépítésére, megtartására és a meglévő társadalmi egyenlőtlenségek konzerválására használják. Bár amikor ezeket a sorokat írom, Donald Trump amerikai elnök már majdnem egy hete elveszítette a választást demokráta kihívójával, Joe Bidennel szemben, a magyarországi vagy lengyelországi helyzet, a mindkét országban jelen lévő, az LMBTQAI+ emberek megbélyegzésére irányuló hadjárat éppen elég aggodalomra ad okot, egyúttal aktuálissá teszi a téma ábrázolási konvencióit.

Több helyen írtam már a populizmus és a diktatúrák kapcsolatáról, tehát az alapfogalom meghatározásában szinte csak ismételni tudom magamat.¹ A populizmus kifejezés a latin *populus*, vagyis nép szóból ered. Mai értelmében

...a populizmus olyan cipő, amelybe a herceg nem talál beleillő lábat.

az 1980-as évek vége óta használják a társadalom- és politikakutatók. Szótári meghatározása szerint olyan politikai gondolatok és cselekvések összessége, amelyek a népszerűség érdekében minél nagyobb tömegek számára vonzó üzeneteket fogalmazznak meg. A populizmus fogalmát ugyanakkor igen nehéz körülírni, mert a különféle populista alakulatok és berendezkedések számtalan ellentmondást mutatnak. A populizmus nem politikai ideológia (mint például a liberálisizmus vagy a konzervatívizmus), hiszen nem fogalmaz meg teljes és összefüggő, a világ értelmezésére vonatkozó eszmerendszert, ugyanakkor társadalmi mozgalomnak sem nevezhető, mert a közösségi szerveződés több feltételét sem teljesíti. Az is megosztja a téma kutatóit, hogy vajon a populizmus – és így a populista politikai pártok – alapvető veszélyt jelentenek a demokratikus társadalmakra, vagy csak olyan fenyegetést, amelynek legyőzésével erősebbé válhat a demokrácia. A populizmus ugyanis amellet, hogy legtöbbször antiliberális és nacionalista, antidemokratikus alapú is. Legfontosabb stratégiája – egyben leg-erősebb retorikai fegyvere – a megosztás sulykolása, a „mi” és az „ők” ellentétének hangsúlyozása. A populizmus azzal áztatja hívet, hogy az átlagemberek nevében és a mindenkori elit ellen beszél. A „mi” tehát eszerint normatív tömegeket, míg az „ők” egy éppen akutatlanisan démonizált társadalmi csoportot jelenti. Fontos kitétel a harc és a háború hangsúlyozása – noha valójában nincs ellenség, csak azzá tett tömegek. Angolul *farmongeringnek*, vagyis félelemmel való kereskedésnek nevezik azt a fogást, amikor politikai szereplők az állandó fenyegetettség képzetét hozzák létre annak érdekében, hogy ennek árnyékában számukra kedvező hatalommaximalizálási és -megtartási lépéseket tegyenek. Ebben a tanulmányban a gender ellen vívott háborúról lesz szó – vagyis arról, amit a populista jobboldal és az antigender mozgalmak akként exponálnak.

A feministák (és a nők), a homoszexuálisok, a bevándorlók és általában a társadalmilag sérülékeny csoportok a populisták kedvelt ellenségekpei, hiszen alkalmasak arra, hogy homogenizálásukon keresztül társadalmi szorongások jelképeivé váljanak. Az etnicizálás és a klasszizálás hatalomtechnikáin keresztül a populista formációk bizonyos társadalmi problémákat megpróbálnak jellegzetes társadalmi csoportokhoz kapcsolni. A jelenlegi populista politikai szereplők jelentős része kifejezetten tekintélyelvű: ez nemcsak a pártok belső hatalmi struktúrájára, hanem az állampolgárokhoz fűződő kapcsolatára is igaz. Egyenlő vagy egymást kiegészítő felek helyett a populista retorika hierarchikus és versengő oldalakat lát, hasonlóan egy egyenlőtlen szülő-gyerekek vagy tanár-diák viszonyhoz. A társadalom infantilizálása abban is megnyilvánul, hogy a populizmust ért kritikákat jellemzően valamiféle összeesküvés-elméletbe ágyazva magyarázzák, vagyis nem gondolkodó, cselekvő állampolgárokról, hanem valaki vagy valami által megvezetett csoportokról, obskúrus „hatalmak” által irányított akciókról beszélnek.

Nur Sinem Kouron *Right-Wing Populism and Anti-Gender Movements* című tanulmányában² amellet érvel, hogy a kortárs populista mozgalmak a gender, vagyis a társadalmi nem fogalmát használják politikai üzeneteik aktualizálására, mert ez a kifejezés alkalmas arra, hogy demográfiai, társadalmi és morális problémákra egyaránt ki tudják vetíteni. A politikai és társadalmi szempontokat ötvöző, a társadalmi nem ellen folytatott hadjáratok alapja, hogy fordított retorikát alkalmaznak, vagyis azt állítják, hogy éppen a gender *mainstreaming* támadja meg a hagyományos család fogalmát. Ez a fogás úgy normalizálja a háborús retorikát, hogy közben maga vezeti be azt. A démonizálás és homogenizálás is-

mertetett stratégiáival létrehozzák a „mi, normális emberek” és az „ők, devián-sok” képzetét, mindennek leple alatt pedig korlátozzák a nők döntési jogait, és rombolják a társadalmi nemi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló törekvéseket. Noha az antigender mozgalmaknak és a szélsőjobboldali populistáknak nem mindenben van közös agendájuk, az, hogy a korunkra jellemző morális problémákért lényegében a nők testét és döntési szabadságát teszik felelőssé, összehozza őket. Kouron tanulmányában erre három kiváltó okot sorol föl. Az egyik a radikális intézményellenesség, amely az összeesküvés-elméletek hangoztatásában ugyanúgy ott van, mint például a Brexitben vagy a „Brüsszel” és az EU ellen folytatott magyarországi lejárató kampányokban. Ezért üldözik és ferdítik el az Isztambuli Egyezmény szövegét, vagy utasítják el a kvótákról szóló társadalmi vitákat. A populista szövegek szerint az átlagembereket elnyomják az intézmények, amelyek bele akarnak szólni az életükbe, például a gender *mainstreaming* uniós normatíváival befolyásolni akarják a női vezetők számát. Nemzetközi intézmények ne szóljanak bele a nemzeti politikákba, próbálják sulykolni a populista politikusok, ezzel pedig elérkezünk a második ponthoz, ami összeköti a populista szélsőjobbot és az antigender mozgalmakat: a nativizmushoz³ (*nativism*). A nativizmus a nacionalizmus, az abortuszellenesség és a bevándorlásellenesség sajátos elegye, amely a *family mainstreaming* stratégiáját is elhozta. A „hagyományos” családmódel (jelentsen az bármit is) népszerűsítése, illetve védelme a gender *mainstreaming* „támadásai” ellen jelentik a legfontosabb pillérét, eszközei pedig az abortuszra vonatkozó törvények szigorítása, a nők privát térbe szorítása és a *gender studies* oktatási tiltása. A társadalmi nemi egyenlőtlenségek elrejtésével az azokról való gondolkodást is megszüntetik.

Seth Dowland „*Family Values*” and the Formation of a Christian Right Agenda című tanulmányának bevezetőjében⁴ felidézi, hogy Jimmy Carter 1976-os kampányában ígértetett tett egy családügyi konferencia szervezésére, amellyel az Egyesül Államokban jelentős politikai bfeolyással bíró evangelista egyházak támogatását akarta magáénak tudni. A támogatást megkapta, a konferencia viszont nem váltotta be a fundamenalista keresztény szekták elvárásait, sőt el is kellett halasztani.⁵ A konferencia szervezői ugyanis nemcsak a fehér, heteroszexuális, nukleáris családról kértek előadásokat, hanem a korabeli feminista mozgalom hatásairól, az egyedülálló szülőkről vagy az LMBTQAI+ jogokról is. Ezt a legtöbb evangelista vezető és republikánus politikus elutasította: Fob James, Alabama állam akkori kormányzója azt nyilatkozta, hogy senkit nem küld az államból, mert a konferencia ebben a formában támadás a keresztény értékek és az amerikai családok ellen. Bár az amerikai társadalom nagyobb részét sem akkor, sem most nem a fehér, heteroszexuális, középosztálybeli családok tették ki, a kormányzó joggal érezhette nyeregben magát: 1979-ben már a közbeszéd része volt a feminizmus démonizálása, illetve az egyenlőségre való törekvések elutasítása a hagyományos értékekre hivatkozva. Itt ugyanazt a moralizáló érvrendszer és homogenizáló ellenségkép-konstrukciót látjuk, mint a mai populista párok és antigender mozgalmárok esetében. Dowland szerint a családellenes támadások ma is hangoztatott „szentháromsága” – a feminizmus, az abortuszhoz való jog és a homoszexualitás – az 1970-es évek második felében, a szélsőjobboldali, fundamenalista mozgalmak és az antifeminista nőmozgalmak hatására vált meghatározó tényezővé. Marjoire J. Spruill *Divided We Stand* című monográfiájában azt írja, hogy az 1970-es évek elején az akkor sikeresnek tűnő femi-

nista mozgalmat még mindkét nagy párt támogatta, az évtized végére azonban kialakult az a polarizáltság, amely ma is jellemzi az amerikai politika ideológiai térfeleit: vagyis a demokraták a feministákat, a republikánusok pedig az antifeministákat támogatták. Spruill amellett érvel, hogy a megosztottságot a feminizmus második hulláma és az 1970-es években létrejövő, később Ronald Reagan elnöksége alatt politikai agendát is létrehozó nőellenes nőmozgalom közötti közéleti és identitáspolitikai küzdelem hozta létre.⁶ Az Equal Rights Amendment, vagyis a nemi egyenjogúságot rögzítő alkotmánymodosítás ratifikálása elleni kampány – egyben az antigender mozgalmak – ikonja egy illinoisi külpolitikai szakértő és családanya, Phyllis Schlafly volt, akinek köszönhetően az amerikai nők még ma is sokszor néznek szembe jogegyenlőtlenségekkel. Az életéről és a két mozgalom történetéről szóló, *Mrs. America* című sorozat 2020 tavaszán debütált. Schlaflynak Ronald Reagan politikai pozíciót (egyesek szerint egyenesen miniszteri posztot) ígért a támogatásért cserébe, azonban ezt végül nem váltotta be: a sorozat ott ér véget, hogy a megválasztott elnökkel történő telefonbeszélgetés után Mrs. America csalódottan elkezd süteményt sütni. Reagan elnök nyolcéves uralma és identitáspolitikai háborúja alatt nemcsak az AIDS terjedt el és stigmatizált társadalmi csoportokat, hanem jelentősen csorbultak a nőjogok, miközben hatalmas befolyást szereztek a fundamentalista keresztény vezetők. Margaret Atwood *A szolgálólány meséje* című regénye sokak szerint ezen korszak kritikája: a regényben szereplő fiktív teokráciát ugyanis egy evangelista puccs hozza létre az egykori Egyesült Államok disztópikus jövőjében. Az alábbiakban egy gondolatkísérlet következik: hogy néz ki *A szolgálólány meséjében* a világ, amelyet a *Mrs. America* brutális rendszerszintű opressziót támogató szereplői oly boldogan építettek volna föl maguknak és lányaiknak?

2. Pontosan ki támad minket? – Mrs. America

■ A populizmus és az antigender mozgalmak tagadják a szabad identitásválasztás lehetőségét, sőt, ahogyan a korábbiakban kifejtettem, homogenizálják a társadalmi csoportokat (*a* nők, *a* feministák, *a* melegek), hogy ezáltal is könnyebb legyen démonizálni őket. Ironikus, hogy az antifeminista mozgalom egyik kiemelkedő figurája, Phyllis Schlafly éppenséggel az egyik legszabadabb nő volt a saját korában – vagyis azt próbálta megvalósítani, ami ellen lázította rajongóit. A feministák Mrs. America és mozgalma szerint élet- és családeellenesek, férfigyűlölők, a halál és a rombolás hírnökei – éppen azt a háborús, uszító retorikát alkalmazták tehát, amit a mai, ilyen típusú mozgalmak. Pedig a feministák – például a sorozatban kiemelt szerepet kapó Gloria Steinem, Betty Friedan vagy Bella Abzug – ezek közül egyik sem voltak, ellenben sokfélék, intelligensek, elszántak és gyakran naivak igen. A 2020-ban megjelent *Mrs. America* című sorozat a szeriális narratív tartalmak legfontosabb hagyományait felidézve igazolja Spruill könyvének fentebb idézett állítását, miszerint a közbeszéd és az identitáspolitika mai értelemben ismert megosztottsága az 1970-es évtizedben alakult ki, ebben pedig elemi szerepe volt Phyllis Schlaflynak. A sorozatban Cate Blanchett alakítja (nyilván zseniálisan) az eredetileg államigazgatási, később jogi diplomát is szerző Schlaflyt, aki egy befolyásos illinoisi ügyvéd, Fred Schlafly feleségeként töltötte az amerikai álom csúcskorszakának tartott 1950-es éveket, miközben – ahogyan a sorozatból is kiderül – folyamatosan foglalkozott kül- és biztonságpolitikai kérdésekkel, ami a hidegháború korabeli kontextusában elsősorban

a nukleáris fegyverkezés és az antikommunizmus agendáit takarta. Schlafly tehát kifejezetten becsvágyó és nagyon okos volt: Blanchett zsenijét mutatja, hogy képes volt mindezen tulajdonságokat megmutatni és nem egydimenziós, ellen-szenves karaktert alkotni a figurából. Schlafly ugyanis éppen saját korának, pontosabban korszakának áldozata volt: hiába tanult jól, hiába érdekelte a külpoli-tika, az 1950-es években nem volt lehetősége nőként valódi pozíciót kapni. A rendszerszintű elnyomás pedig olykor a rendszer legnagyobb támogatóit hozza létre. Schlafly, aki az egyetem elvégzése után politikai kampányokat szerve-zett, 1952-ben, 1960-ban és 1970-ben is indult kongresszusi helyért, mindháromszor sikertelenül. Politikai ambíciói azonban megmaradtak. Felismerte, hogy az egyre népszerűbb feminizmus remek ellenségkép lehet, aminek támadásával betörhet a konzervatív politikai térbe, a nőügy ellehetetlenítésén keresztül pedig más lehetőséghez is juthat. A nukleáris fegyverek helyett a nukleáris család lett a fókusz. Ehhez a már említett, Equal Rights Amendment nevű alkotmány-kiegészítés ratifikálási folyamatát használta ürügynek. Ahhoz, hogy életbe lépjen, legalább 38 szövetségi államnak el kellett volna ismernie. A feministák elég jól haladtak a cél felé, egészen Schlafly ellenkampányáig.

A *Mrs. America* televíziós tartalomként két dolgot mutat be pontosan. Az egyik, hogy Schlafly mozgalma átvette a feminizmus – és általában a polgárjogi moz-galmak – szervezeti struktúráját, és alulról szerveződve (*grassroot*), a mozgalom-mal szimpatizáló humán erőforrásból teremtette meg azt az aktori befolyást, ami később politikai alkukat és támogatókat hozott. A másik, hogy a kétpólusú köz-beszéd hányféle nézőpontból alakult ki: a sorozat az epizodikus felosztást (álta-lában) a szereplők nevével metonimizálja – egy rész az adott szereplőre és szű-kebb környezetére reflektál. A kaleidoszkópszerű szerkezet alkalmassá teszi a sorozatot olyan komplex kérdések bemutatására, mint például a feminizmus belső, generációs és etnikai ellentétei vagy éppen Schlafly gyanús kapcsolata a Ku-Klux-Klánval és egyéb rasszista szervezetekkel. Ugyanakkor az is világos, hogy pasztellszínű szoknyákba öltözött, kertvárosi háziasszonyok és a saját test kontrollját követelő feministák világa vizuálisan is elkülönül egymástól, illuszt-rálva a megosztó retorikát, amit Schlafly és politikai szövetségesei alkalmaznak. A feministák – a sorozat reprezentációja szerint legalábbis – pontosan azért küz-denek belső ellentétekkel, mert inkluzivitásra törekednek. Mert azt gondolják, hogy – mondjuk – a fekete, lesbikus nőknek ugyanolyan jogok járnak, mint a fehér, kertvárosi anyukáknak. Schlafly nem hisz semmiben, hanem hatalmat akar, ezzel tökéletes modellje a hatalmat megszerezni és mindenáron megtarta-ni akaró populista politikusoknak. Akkor is, ha ezért a legdurvább rasszista szer-vezettel kell szövetkeznie, és akkor is, ha saját szövetségeseit és barátait kell megsemmisítenie.

A kilencrészes sorozat katarzisa a nyolcadik, *Houston* című rész, amelynek keretét az 1977-ben Houstonban megrendezett National Women's Conference adja, nézőpontja és főhőse pedig Phyliss Schlafly sorozatbeli barátnője, Alice Macray. A Sarah Paulson által megformált karakter a sorozat egyetlen fiktív sze-replője – egyben a mindenkori néző szerepe is lehet az övé. Alice, aki nemcsak karizmatikus barátnőjében hitt, hanem abban is, hogy a feminizmus miatt elvi-szik a lányát Vietnamba harcolni, egy feminista társaságba keveredik a konfe-rencián, és valamilyen drog hatása alatt egyfajta feminista Odüsszeián megy ke-resztül, különböző programok és társaságok között bolyongva. Alice revelációja arról, hogy a feministák nem mind gonoszak, a nyugati irodalom nevelődési re-

gényeit ugyanúgy felidézi, mint – nem véletlen a névválasztás – Lewis Carroll *Alice Csodaországban* című művét. Az epizód narratív értelemben a legdidaktikusabb, dramaturgiailag azonban a legszükségesebb szál volt. Amikor a konferencia végén Alice az egyenlő jogoknak tapsol, és megpróbál rájönni, mitől is kellene megvédeniük a családokat, ha egyszer senki nem támadja őket, a sorozat üzenetközvetítésének csúcspontjához ér. A befogadó érzi, hogy egy ügyes elbeszéléstechnikai trükk hatása alatt áll, azonban azt is, hogy Alice ráébredése sokak ráébredése lehetne egy ennél kevésbé kirekesztő társadalmi térben. „Alice ajánlata, hogy keressenek kompromisszumokat, a sorozatban és az életben is süket fülekre talált. Az emlegetett nyolcadik rész gyomorszorító montázsában, miközben a konferencián részt vevő nők boldogan tapsolva deklarálják, hogy bőrszínétől, társadalmi nemétől és szexuális irányultságától függetlenül mindenkit ugyanazon jogok illetnek meg, addig a Schlafly vezette ellenhadsereg összeszorított fogakkal menetel azért, hogy a világ továbbra is igazságtalan legyen.”

Phyllis Schlafly soha nem lett biztonságpolitikai szakértő, viszont a fasizálódó és populista republikánus párt egyik példaképe maradt. Temetésén még az Egyesült Államok (hamarosan csak egykori) elnöke, Donald Trump is részt vett. Az egyenlő jogokat rögzítő kiegészítést azóta sem ratifikálták.

3. Ne hagyd, hogy a gazemberek legyűrjenek – *A szolgálólány meséje*

■ Margaret Atwood könyvéből egyszer már készült adaptáció, 1990-ben mutatták be Natasha Richardson és Faye Dunaway főszereplésével. A túlszcenírozott és a szöveg hangulatát teljes mértékben elvétő film egyáltalán nem aratott sikert, és azóta – egészen 2016-ig – nem is nyúltak hozzá Atwood sikerkönyvéhez. A friss változatot a Hulu nevű amerikai streamingszolgáltató és Bruce Miller kreatív producer jegyzi, a főszereplő szolgálólányt pedig a *Mad Men – Reklámőrültek* című sorozattal ismertté vált Elizabeth Moss játssza. *A szolgálólány meséje* egy viszonylag közeli jövőben játszódó történet, egy olyan ultrakonzervatív totalitárius államban – a Gileád Köztársaságban –, ahol a nők teljesen jogfosztottak. Nem lehet saját tulajdonuk, nem vállalhatnak munkát, és egyáltalán nem urai saját testüknek. A köztársaság az egykori Egyesült Államok területének egy részén helyezkedik el, a többi, meg nem nevezett helyet, ahol jószérivel csak atomhulladék van, gyarmatoknak hívják. A Gileád Köztársaságban a legfontosabb szervezőelv a vallás, illetve annak valamiféle atavisztikus, fanatikus, patriarchális értelmezése. A központi, így a dramaturgiát és a narratívát is leginkább befolyásoló probléma a terméketlenség: a történet szerint a környezeti ártalmak és a sugárzás miatt visszaesett a születésszám, a leigázott szülőképes nők egyetlen feladata, hogy gyerekeket szülessenek a vezető rétegnek. Ezt sem akárhogyan teszik. A címben is szereplő szolgálólány, a főhős-elbeszélő Offred ahhoz a csoporthoz tartozik, akiknek a korábbi világban volt gyermekük, ezért őt is elfogják, hogy egy gileádi vezető, Fred Waterford házában éljen (az Offred név az of Fred, vagyis Fred tulajdona összevonásból adódik, a magyar változatban Fredé a megfelelője), és gyereket szüljön neki. A szolgálólányok mind gyermektelen állami vezetőknél élnek, és egy bizarr rituálé keretében havonta egyszer megerősöskölja őket a tulajdonosuk, miközben ők maguk a tulajdonos feleségének ölében fekszenek (utalva ezzel egy homályos bibliai történetre). Ez egészen addig folyik,

amíg teherbe nem esnek – ha ez nem történik meg, büntetésben részesülnek, hiszen a gileádi törvények szerint férfi *nem lehet* steril, csak nő.

Offred és a többi szolgálólány – az elbeszélő visszatekintéseiből ismerjük meg a múltját, a családját és a Gileád Köztársaság kialakulásának körülményeit – korábban, a diktatúra előtt dolgozó nők voltak. Barátok, feleségek, anyák, akik ugyanúgy nevettek, futottak, kávéztak és telefonáltak, mint egyelőre bármelyikünk. Az új világban viszont minden elképzelhető rémségen esnek keresztül, jogok nélküli, folyamatos megfélemlítettségben élő szülőgépekként. A regény – és a sorozat – hátborzongatóan mutatja be azt, hogy egy politikailag elbizonytalanodott, környezeti és természeti katasztrófáktól sújtott, kollektíven passzív, a technológiától egyre inkább rettegő tömegtársadalom hogyan válik fogékonyvá a szélsőséges nézetekre, hogyan lehet különféle társadalmi csoportokat könnyűszerrel kijátszani egymás ellen, és mindez hogyan vezet logikusan a totális állam eszméjéhez.

Ez a látszólag hosszú leírás, ezek a látszólag száraz adatok azért fontosak, mert két dolgot jeleznek: az egyik, hogy a szimbolikus és kulturális fogyasztást ugyan evidensen meghatározza a társadalmi és politikai környezet, azonban egyáltalán nem mindegy, hogy ez milyen műfajban és milyen elbeszélési móddal történik. Az elmúlt évek sorozatrobbanása azt mutatja, hogy a regényszerű szerkesztéssel operáló sorozatformátum a jelenlegi bizonytalan, önértelmezési válsággal küzdő nyugati kultúra egyik legfontosabb elbeszélő műfajává nőtte ki magát. A kortárs médiaelmélet és mozgóképelmélet egyik kulcskérdése, hogy a sorozatok hogyan reprezentálnak, dekonstruálnak, írnak újra vagy tüntetnek el bizonyos társadalmi gyakorlatokat, reprodukálnak egyes mintázatokat. Margaret Atwood regényének egybevetése az aktuális médiafogyasztási és politikai mentalitásokkal világosan bizonyítja ezt.

A másik szempont pedig, hogy a politikai krízis és a technológiai determinizmus csapdája egy olyan korszellemet sejtet, amelyben a korábbi kategóriák felszámolódtak. Nemcsak a politikai, hanem minden médiatartalom fogyasztása esetlegessé vált, elmosva a határt fikció és nem fikció, objektív és szubjektív fogalmi között. *A szolgálólány meséjének* sikere tulajdonképpen e kettősség mentén rajzolható fel: egyrészt megtalálta azt a formátumot, amellyel tömegekhez képes eljutni, másrészt ezek a tömegek sajnálatosan ismerős jelenségeket vélhetnek felfedezni az allegorikus spekulációkban. Megmutatja, hogy milyen létező és jelenleg egymással egyre inkább összekapcsolódó mintázatokból alakulhat ki a legrémisztöbb élet és a legrémisztöbb társadalom. Atwood a regény megjelenésekor rengeteg kritikát kapott, amelyek azt vetették a szemére, hogy az nem más, mint feminista propagandakönyv. Ezekre azonban igen frappánsan reagált: felsorolta azokat a valós rendszereket és eseményeket, amelyeket beleírt a történetbe. Gileád borzalmi ugyanis mind valamely, már létezett hatalmi gyakorlatra és ideológiára utalnak. A 17. századi puritán mozgalmak egyes elemei ugyanúgy benne vannak a könyvben, mint a náci Németország, a kommunista Románia vagy az 1980-as évekbeli, Ronald Reagan vezette amerikai konzervatív politikai elit. Atwood szerint ő csupán összekeverte az elemeket, akárcsak egy DJ. És hogy ebben a valóságremixben ma is saját világunkra ismerünk, semmi jót nem sejtet. Az alábbiakban kifejténém, hogy miért.

A technológiai környezet kiszámíthatatlansága, a liberális politikai berendezkedés átalakulása vagy éppen a pandémia okozta bizonytalanság egyre többekben kelt szorongást, ezzel párhuzamosan viszont egyre több alternatív valóság

jön létre, amelyeket – hogy a mára egyre erősebb politikai tényezővé váló szélsőjobb egyik kedvenc kifejezésével éljek – alternatív tények uralnak. Az alternatív tények, hoaxok, álhírek terjedését közönségesen propagandának is nevezhetjük, amelyben a radikális antifeminizmus ugyanúgy fontos tényező lehet, mint a menekültek gyűlölete, a homoszexuálisok elleni uszító kampány vagy például az oltás- vagy maszkellenesség. A populista politikának ellenségekre van szükösége, a frusztrált tömegek pedig könnyen mozgósíthatók.

Ezek nem egymástól elszigetelt esetek, hanem azt mutatják meg, hogyan működik az újpropaganda és az erőszak kultúrája. Ahogyan *A szolgálólány meséjéből* is kiderül, a nők mindig könnyebben válnak a gyűlölet célpontjaivá, történeti okoknál fogva. A közbeszéd lealjasítása, a szexizmus, rasszizmus és idegen-gyűlölet állami szintre való emelése nálunk ugyanúgy fékevesztett indulatokat és növekvő bűncselekményszámot eredményez, mint ahogyan az Egyesült Államokban. A szimbolikus tartalmak társadalmi kontextusának felvázolásakor egyre rövidebb idő alatt kényszerülünk átértelmezni a fogalmak korábbi kiterjesztését, az egyes társadalmi gyakorlatok elgondolhatóságát vagy éppen láthatóságát.

Az idő, a modernitás és a tapasztalat szerkezeteinek átalakulása nemcsak a technológiai determinizmus leegyszerűsítő, a technológiai fejlődést leginkább a veszély és a kiszolgáltatottság minőségein keresztül értelmező felfogásait erősítik, és egyre ritkábban azokat az új típusú cselekvéseket és interakciókat is, amelyek keresztül a reprezentáció új technológiai létrehozzák a korszakra jellemző tudásformákat, amelyek az információ közvetítése és továbbadása mellett a társadalom közösségeinek egymáshoz való viszonyát is átalakítják. A hegemon politikai és kulturális hatalom ideológiáival szemben a késő modernitás médiaelméletei a társadalom, a technológia és a kultúra együttes vizsgálatával ezen fogalmak egymásra utaltságát, ugyanakkor kiszolgáltatottságát is modellezik. Amennyiben Michel Foucault *Az én technológiái* című tanulmányában⁸ a címadó szintagma azokat a műveleteket jelöli, amelyeken keresztül egy individuum elér valamiféle erényt vagy boldogságot – vagyis saját maga önbeteljesítő jóslataként mindig egy lépéssel hátrébb lesz a vágyott célhoz képest –, úgy a kulturális környezet hasonló elemzésekor lehetséges a kultúra technológiáiról beszélni, amely egy adott korszaknak vagy episztémének mindazon műveleteit jelölik, amelyek kialakítják a korszak sajátos narratíváit, valamint megalkotják az önmagáról kialakított tudások mátrixát. A kultúra technológiáiban minden művelet olyan, egymástól nem függetleníthető interakciókat jelöl, amelyek alkalmassá teszik az episztemológiai jellegzetességeket önmaguk láthatóvá tételére, vagyis egy jelen idejű reprezentációs lánc megalkotására, ismétlésére és fenntartására. A reprezentáció a láthatóság kulcsfogalma, rendszereinek logikája pedig nem homogenizál csoportokat, szokásokat és identitásmodelleket úgy, mintha azok egymásból következnének.

Milyen kézenfekvő példát lehet hozni erre? Az Egyesült Államokban a szexuális bűncselekmények (zaklatás, erőszak, bántalmazás) körülbelül 60, Magyarországon 65 százalékát *nem jelentik* a hatóságoknak – mert nem bíznak bennük, vagy mert félnek a megszegyenítéstől, amely még a legfejlettebb társadalmakban is eléri az áldozatokat. Emlékeztet a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság 2015-ös agyzsibbasztó kisfilmje a nemi erőszakra, amely azt sugallta, hogy a nemi erőszak természetes járuléka bizonyos viselkedési formáknak. Pedig ez nem így van. Férfiak milliói látnak utcán, buliban, otthon nőket úgy, hogy eszükbe sem jut megerőszkolni őket – akkor sem, ha részek, akkor sem, ha miniszok-

nya van rajtuk, akkor sem, ha táncolnak, ha alszanak, vagy egyedül mennek haza egy sötét utcán. *A szolgálólány meséjének* egyik legmeggrázóbb jelenete, amikor a kiképzés során egy lány elmeséli, hogy a régi világban hogyan erőszakolták meg, a többieknek pedig addig kell kiabálniuk, hogy az ő hibája volt, amíg maga is nem kezdi ezt ismételni. Az áldozathibáztatás nem magától értetődő viselkedési forma, hanem egy bizonyos hatalmi pozíció jól megfontolt érdeke. A társadalom tagjai végül – Michel Foucault leghíresebb elméletét beteljesítve – saját igazságukként ismerik fel azt, amit elégszer hallanak: szeretik Nagy Testvért. A továbblépés – és elmozdulás – azon a ponton történik, amikor az argumentáció kilép a diszperzív hatalom-tudás és az egyén kettős ellentétéből, és azt a kérdést teszi föl, hogy a szubjektum saját magában hogyan oldja meg a tiltások kérdését.

Ez persze csak akkor lehetséges, ha egyre többen ismerik fel a hatalom propagandagépezetének logikáját, és állnak ellen a kísértésnek, hogy pillanatnyi vélt nyugalomért cserébe közönyösen és passzívan nézzék végig egy társadalom szétrombolását. *A szolgálólány meséjében* Offred a következő mondatot találja a szobája falán: „Nolite te bastardes carborundorum.” Kiderül, hogy a szöveg egy latinkönyvből származó vicc, amelyet elődje, az előző Offred írt oda neki figyelemztetésül, a jelentése pedig: ne hagyd, hogy a gazemberek legyűrjenek. Jegyezzük meg jól.

■ JEGYZETEK

1. Ld. pl. Hermann Veronika: *Populizmus és diktatúra* = <https://www.goethe.de/ins/hu/hu/kul/sup/kl/21591416.html>, letöltve 2020. november 13.
2. Nur Sinem Kourou: *Right-Wing Populism and Anti-Gender Movements: The Same Coin with Different Faces*. Global Political Trends Center 2020. 1-9.
3. A nativizmusnak többféle jelentése és kontextusa van. Politikai értelemben nativizmusnak nevezik azt az elgondolást, miszerint egy országban az ott született lakosság mindennemű előnyt élvez a bevándorlókkal és betelepültekkel szemben.
4. Seth Dowland: *„Family Values” and the Christian Right*. Church History 2009. 78. 3. sz. 606-631, itt 606-607.
5. Ld. <https://www.nytimes.com/1978/06/19/archives/new-jersey-pages-us-family-conference-delayed-amid-disputes-and.html> (letöltve 2020. november 13.)
6. Marjorie J. Spruill: *Divided We Stand: The Battle Over Women’s Rights and Family Values That Polarized American Politics*. Bloomsbury USA, New York, 2017. 8-27.
7. Hermann Veronika: *Idejöttem, hogy megvédjem magam, de senki sem támad*. <https://dajer.hu/idejottem-hogy-megvedjem-magam-de-senki-se-tamad?fbclid=IwAR1iyuk03-4smHkwJo1D6jsllqBWDgUPYkoiDilYZhHV2TtWumfO7BzdA8o>, letöltve 2020. november 13.
8. Michel Foucault: *Technologies of the Self*. In: Huck Gutman – Patrick Hutton – Luther H. Martin (szerk.): *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press, 1988.